ՈՍԿԱՆԻ ՄԱՇՏՈՑԸ

Ոսկան Վրդ.ի Աստուածաշունչի տպագրութեան երեքհարիւրամեակը առիթ առնելով, կ'ուզենք անդրադառնալ նոյն Ոսկանի հրատարակած Մաշտոցին մասին:

Աստուածաշունչի տպագրութիւնը տեւած է դրեթէ երկուքուկէս տարի. սակայն, եթէ նկատելու ըլլանք որ այս երկուքուկէս տարիներու ժամանակամիջոցին՝ նոյն այդ տպարանէն լոյս տեսած են նաեւ ուրիշ գրքեր, կերպով մը բացատրած կ'ըլլանք այդ երկար տեւողութիւնը: Եւ իրապէս Աստուածաշունչը ըսկըսած է տպագրուիլ 1666ի Մարտ 11ին, երբ արդէն նոյն տարւոյն Յունուար 3ին սկսած էր տպագրուիլ «Գիրք այբուբենից – Քրիստոնէական»ը, որ տեւած է մինչեւ նոյն տարւոյն Նոյեմբեր 25ը. իսկ Փետրուար 12ին սկսած էր «Քերականութեան գիրք»ի տպագրութիւնը: Աստուածաշունչի տպագրութիւնը աւարտած է 1668ի Հոկտ. 13ին. սակայն, մինչ այս, Ոսկան Վրդ. կը հրատարակէ ուրիշ արժէքաւոր գրքեր, որոնք համառօտ կամ դիւրաւ լոյս ընծայուելիք գրքեր չէին. այսպէս, 1667ին՝ «Աղօթք մատոյց եւ ժամադիրք» 275 էջերով, «Գիրգ սրբոյն Մաշտոցայ վարդապետի» 385 էջերով, «Վարդապետութիւն Քրիստոնէական» 72 էջերով. 1668ի Փետր. 10ին՝ «Նոր կտակարան» 934 էջերով. եւ յաջորդաբար, «Տօմարաց գիրք եւ Պարզատօմար» եւ «Գիրք աշխարհաց եւ առասպելաբանութեանց որ է Աղուէսագիրք» եւն.:

Հայութեան մէջ ամէնէն աւելի գործածուած գրքերէն մէկը եղած է Մաշտոցը. ամէն եկեղեցի, վանք ու կղերական պէտք էր ունենալ ոչ թէ միայն մէկ Մաշտոց, այլ Մաշտոցներ: Ասիկա կարելի է ցոյց տալ ձեռագիր Մաշտոցներու առատութենէն. իսկ երբ սկսած է տպագրութիւնը, նոյնպէս մեծ տեղ գրաւած է Մաշտոցը, այնպէս որ մինչեւ մեր օրերը կատարուած են 50է աւելի տպագրութիւններ:

Մաշտոցի առաջին տպագրութիւնը կատարուած է 1569ին: Մեր ունեցած օրինակը պակասաւոր է. ունի միայն բ, գ, դ, ե, զ պրակները, կը պակսի ա պրակը. որով՝ ուղղակի կերպով չենք գիտեր տպագրութեան տեղն ու տպարանին անունը: Սակայն, նկատի առնելով որ այս Մաշտոցին գիրն ու տպագրութեան ոճը ամբողջովին նոյն է 1568ին տպուած ժամագրքին հետ, կրնանք եզրակացնել որ նոյն շրջանին տպուած պէտք է ըլլայ նաեւ Մաշտոցը՝ Կ. Պոլիս, Արզարի տպարանին մէջ[1]: Մաշտոցի այս առաջին հրատարակութեան մէջ մենք կը գտնենք չորս կանոններ. առաջին՝ Մկրտութեան կանոն, որ կը սկսի կանոնին կէսէն, այսինքն՝ «Պաւղոսի առաքելոյն ի դաղատացւոց թղթոյն ընթերցուած. Ապայ աւրէնքն դաստիարակ եղեն»: Երկրորդ՝ «Կանոն պսակ աւրհնելոյ». երրորդ՝ «Կանոն հաղորդ տալոյ». եւ չորրորդ՝ «Կանոն համաւրէն ամենայն ննջեցելոց», որ «ինդրեմք ի քէն, թագաւոր թագաւորաց» աղօթքով կը մնայ կիսատ:

Այս առաջին տպագրութենէն շուրջ հարիւր տարի ետք կատարուած է երկրորդ տպագրութիւնը, Ոսկան Վրդ.ի ձեռքով, աւելի դեղեցիկ եւ ներկայանալի ձեւով: Ունի 18,5×13 հրդմ. մեծութիւն մը, տախտակ ու կաշեպատ կազմ, որդւ երկու երեսներուն վրայ կան նուրբ դրոշմազարդեր, կեդրոնին վրայ ունենալով խաչելութեան փոքրադիր նկար մը՝ նոյնպէս դրոշմազարդ: Մաշտոցին առաջին էջին էջին վրայ, Ոսկան վրդ. իր կողմէ շարադրած է հետեւեալը. «Գիրդ սրբոյն Մաշտոցայ Վարդապետի. Արարողուս Մաշտոցայ Վարդապետի. Արարողուս Քրիստոսի եկեղեցեաց Հայաստանեայց. պարունակող եօթեանց գըլխաւորաց խորհրդունակ սրբազնագործութեանց, եւ այլոց մասնաւորաց պաշտամանց հաստատեցելոց ի հնագունից հարցն սրբոց առ ի լրումն հոգեկանին հարկաւորութեան. ցահմանագրեցեալ օհարկաւորութեան. ցամանագրեցեալ օժանդակութեամբ Հոգւոյն սրբոյ: Տպագրեցեալ ի տպարանի սրբոյն Էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին: Ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ Կաթուղիկոսի սրբոյն Էջմիածնի: Ծախիւբ եւ սրբոյն Էջմիածնի: Ի թուոյ Փրկչին 1667. Դեկտեմբերի 11: Իսկ ըստ Հայոց 1116. Դեկտեմբերի 1»:

Ընդհանրապէս մեր ձեռագիր Մաշտոցները իրը վերնագիր ունեցած են լոկ «Մաշտոց» բառը, կամ «Հայր Մաշտոց», «Մայր Մաշտոց» եւ կամ «Բնամաշտոց». ամենեւին չենք հանդիպիր Ոսկան Վրդ.ի դրած ձեւով «Գիրդ սրբոյն Մաշտոցայ Վարդապետի»: Սակայն, ասով հանդերձ՝ հետաքրքրական կը դառնայ Ոսկանի դրած վերնագիրը, որովհետեւ ցոյց կուտայ մեզի իր դարուն համոզումը՝ թէ արարողութիւններու գիրքը կ'ընծայուէր Մաշտոց Վրդ.ի: Ոսկանի օրինակին պիտի հետեւին յաջորդ մէկ քանի տպագրութիւններ եւս՝ դնելով նոյն վերնագիրը իրենց հրատարակած Մաշտոցի ճակատին:

Ոսկանի Մաշտոցը ունի միայն մէկ նկար՝ երկրորդ էջին վրայ. կը ներկայացնէ Յիսուսի մկրտութիւնը: Պատկերին անմիջապէս ստորեւ գրուած է «Ցս Քս», եւ ապա չորս տող ոտանաւոր մը: Նոյն այս նկարը նախապէս գրուած է Աստուածաշունչի Նոր կտակարանի 472 էջին՝ Մարկոսի աւետարանէն առաջ, այն տարբերութեամբ՝ որ Աստուածաշունչին մէջ պատկերը գրուած է երկու լուսանցազարդերու միջեւ, մինչ Մաշտոցին մէջ այդ լուսանցազարդերը գրուած են առաջին կանոնի երկու լուսանցքներուն: Մաշտոցէն ու Աստուածաշունչէն առաջ՝ նոյն նկարը կը գտնենք 1664ին տպուած Շարականին 57րդ էջին վրայ:

Ոսկան, իր բոլոր հրատարակութիւններուն մէջ, ջանացած է մօտէն օգտակար ըլլալ ժողովուրդին, եւ այս նպատակով՝ խոյս տուած է ամէն բանէ, որ զինք կը հեռացնէն իր այս ծրագրէն: Մաշտոցի մէջ ալ կը տեսնուի իր այս մտահոգութիւնը: Անշուշտ ծանօթ էին իրեն Մայր Մաշտոցները, որոնք կը պարունակեն ընդարձակ կանոններ, սկսեալ Եկեղեցւոյ հիմնարկէէն մինչեւ Զեռնադրութիւններու ամէն տեսակը: Ոսկան նպատակ չէ ունեցած որեւէ Մաշտոց մը հրատարակել, այլ այն միայն՝ որ կարեւոր է քահանայի մը, խորհուրդները մատակարարելու եւ ժողովուրդին հոգեւոր պէտքերը հոգալու համար: Ահա Մաշտոցի կանոններուն լրիւ ցանկը.

Կանոն ջուր օրհնելոյ, էջ 1–16:
Կանոն մկրտութեան, էջ 17–30:
Կանոն հարսանեաց պսակի, էջ 31–41:
Կանոն երկրորդ ամուսնութեան, էջ 42–45:
Կանոն հաղորդ տալոյ, էջ 46–50:
Կանոն համօրէն ննջեցելոցն, էջ 51–69:
Կանոն երկրորդ աւուրն, էջ 70–76:
Կանոն եօթն աւուրն, էջ 77–83:
Կանոն տղայաթաղին, էջ 84–98:
Կանոն այգոյն, էջ 99–102:
Կանոն մեծի հինգշաբաթուն զապաշխարողսն արձակելոյ, էջ 103–120:
Կանոն մեծի հինգշաբաթուն ոտնլուային, էջ 121–141:
Կանոն յորժամ եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ հայրապետ կամ ուխտի առաջնորդ կատարի մահուամբ, էջ 142–242:
Կանոն երկրորդում աւուրն, էջ 242–252:
Կանոն երրորդում աւուրն, էջ 252–255:
Կանոն չորրորդում աւուրն, էջ 255–258:
Կանոն հինգերորդ աւուրն, էջ 259–261:
Կանոն վեցերորդ աւուրն, էջ 262–264:

1. *Հմմտ.* ՂԱԶԻԿԵԱՆ Հ. Ա., Հայկական նոր մատենագիտութիւն եւ հանրագիտարան հայ կեանքի. *Վենետիկ*, 1909–1912, էջ 1782:

Կանոն եօթներորդ աւուրն, էջ 264–267:
Կանոն կոչումն ապաշխարութեան, էջ 268–278:
Քարոզ պատուիրանին, Լուսաւոր ինձ որդեակիս, էջ 278–285:
Կանոն ժամահար օրհնելոյ այսինքն զանգակ կամ կոչնակ, էջ 286–288:
Կանոն խաչլուայ առնելոյ, էջ 288–291:
Աղօթք յորժամ առ հիւանդն երթան, էջ 291–296:
Օրհնութիւն աղի, էջ 296:
Կանոն հանդերձեղէն օրհնելոյ, էջ 297:
Կանոն նոր գիրք օրհնելոյ, էջ 298–299:
Կանոն խունկ օրհնել(ոյ), էջ 299–300:
Կանոն նաւակատեայ տաճարի ի պղծեալ (տ)անարի, էջ 300–304:
Օրհնութիւն սեղանոյ տեառնականի եւ պատարագի, էջ 305:
Կանոն խունկ օրհնելոյ, էջ 306:
Աղօթք վասն երաշտի, էջ 306–307:
Կանոն զարմտիս սերմանց, զշեղջ եւ զհնձան օրհնելոյ, էջ 307–312:
Կանոն խաղող օրհնելոյ ի տօնի վերափոխման սրբոյն Աստուածածնի եւ սրբոյ խաչին, էջ 312–315:

Ինչպէս կը տեսնուի այս ցանկէն, Մաշտոցին մէջ երկու անգամ տպուած է խունկ օրհնելոյ *կանոնը* (էջ 299–300, 306)· *սա տպագրութեան մը սխալը չէ՝ երկու անգամ գործածելով նոյն կապարները, այլ՝ անուշադրութեան, որովհետեւ գրաշարէն երկու անգամ շարուած են՝ ինչ ինչ փոփոխութիւններով:*

Ուրիշ նկատողութեան առնելիք կէտ մըն ալ կայ· Մաշտոցին 304 եւ 305 էջերուն միջանկեալ գտեղուած է, առանձին էջադրութեամբ մաս մը, ոչ թէ դէպքով, այլ նոյն ինքն Ոսկան վրդ·ի ձեռքով՝ հետեւեալ պատճառին համար: Հընդարձակ տպագրութիւններու սովորութիւն է իւրաքանչիւր էջի վերջաւորութեան՝ էջին տողերու գնել յաջորդ էջին առաջին բառին առաջին վանկը՝ ընթերցողին դիւրութիւն մը ընծայելու համար: Մեր Մաշտոցին 304 էջին կէսին կը վերջանայ նախորդ կանոնը, ու տողերու կը տեսնենք «Կա», որ կը նշանակէ՝ թէ յաջորդ էջը պիտի սկսի «Կանոն» բառով, մինչ իրականութեան մէջ յաջորդ 305 էջը կը սկսի «Օրհնութիւն» բառով: Ասիկա կը լուծուի՝ երբ ըսենք թէ դիրքը շարուած առեն, երբ հասած են 304 էջը, ուր ատ-

ուտրուած է աղօթքը, սկսած են պատրաստել ներկայ միջանկեալ յաւելուած հատուածը, բայց նախ քան անցնիլը յաւելուածին, ենթադրելով թէ յաւելուածէն ետք կրկին պիտի սկսին «Կանոն»ներու շարքը, դրած են «Կա», մինչ գործնականին մէջ՝ 305 էջը սկսած է «Օրհնութիւն» բառով ու անխմատ մնացած է 304 էջի «Կա» մասնիկը:

Յիշատակուած յաւելուածը կը բաղկանայ 68 էջերէ, որ հետեւեալ կերպով կարելի է բաժնել· առաջին «Աւետարանիս բժշկութեան հիւանդաց» (էջ 1–11)· նախ Մատթէոսի աւետարանէն ունի երկար հատուած մը՝ բաժնուած չորս մասերու (գլ· Է· 28–Ը· 17: Ը· 18–34: Ը· 34–Թ· 8: Թ· 18–26)· ապա Մարկոսի աւետարանը՝ որ բաժնուած է երեք մասերու (Ա· 21–34: Ա· 35–45: Բ· 1–12)· եւ հուսկ Ղուկասի աւետարանէն երկու հատուած (Դ· 31–42: Ե· 12–16): Յովհաննու աւետարանէն ոչ մէկ հատուած: Աւետարաններուն անմիջապէս կը յաջորդէ «Շարական ննջեցելոց» (էջ 11–49), բաժնուած ութը ձայներուն համաձայն՝ խաղաղրուած շարականներով եւ հանդստեան ութը աւետարաններով: Վերջին մասը (էջ 50–68) կարելի է անուանել Գանձարան, ուր կան հետեւեալ գանձերը, տաղերն ու ողբերը·

Գանձ ամենայն ննջեցելոց· Այսօր եհաս հրաման· էջ 50–51:
Տաղ ննջեցելոց· Ես գիտէի թէ աշխարհս· էջ 51–53:
Տաղ ննջեցելոց· Ով բահանայք եւ վարդապետք· էջ 53–55:
Ողբ եւ տաղ ննջեցելոց· Յերեկ հող վերօք անցի· էջ 55–56:
Ողբ նորահաս մանկանց եւ տղայոց· Արարիչն ապրածոց մեզ բարկացաւ· էջ 56–58:
Ողբ երիտասարդ ննջեցելոց· Ես զիս դրի հազար տարոյ· էջ 58–59:
Ողբ ի վերայ մանկանն· Եկայք սիրելիք· էջ 59–61:
Ողբ ի վերայ փոքր մանկան ասայ· Հայր իմ ողբամ, էջ 61–62:
Գանձ զարիպ ննջեցելոց· Զարիպին կեանքն է· էջ 62–64:
Գանձ վասն կարօտով ննջեցելոց· Ինձ ումէտ կայր· էջ 64–65:
Տաղ մանկանց· Պատմեմ ձեզ բան· էջ 65–67:
Գանձ վասն բահանայի· Այսօր մեծ սուք· էջ 67–68:

Ոսկան վրդ· ուզած է առանձին տալ այս 68 էջերը, որովհետեւ ուղղակի կերպով կապ մը չունին Մաշտոցին հետ, եւ ինչպէս պիտենք[2]*, ինչ ինչ օրինակներու մէջ դանց առնուած է՝ առանց խանգարելու Մաշտոցի կազմը: Բայց կայ նաեւ երկրորդ եւ աւելի խոր պատճառ մը՝ որ կը բացատրէ թէ ինչո՛ւ Ոսկան այս հատուածը չէ ուզած որ Մաշտոցին մաս կազմէ, ու տուած է անոր առանձին էջադրութիւն: Այս հարցին պատասխանելու համար պէտք է որոշել թէ Ոսկան վրդ· ի՞նչ բնագիր գործածած է իր տպագիր Մաշտոցին համար: Տարակոյս չկայ որ չէ տեսած 1569ին տպուած Մաշտոցը, եւ կամ եթէ նիւթապէս տեսած ալ ըլլայ, սակայն ոչ մէկ բնագրային նմանութիւն կայ իր տպածին եւ առաջին տպագրուած Մաշտոցը չունի ոչ մէկ յիշատակարան՝ այս ուղղութեամբ մեզի լոյս մը ընծայելու համար, եւ ոչ ալ ուրիշ հրատարակութիւններու յիշատակարաններուն մէջ խօսած է Մաշտոցին մասին· մեզի կը մնայ համեմատութեան դնել իր տպած օրինակը եւ ձեռագիրները՝ որոշ եզրակացութեան մը հասնելու համար:*

Ձեռագիր Մաշտոցներու բնագրային համեմատութիւն մը կատարած առեն՝ որոշ կերպով կարելի է տեսնել հոն ներքին յեղաշրջում մը: Մաշտոցը չի նմանիր ուրիշ ձեռագիրներու, օրինակ՝ Ատուտրիշ ձեռագիրներու, ծաշունչի կամ պատմական գրքի մը, որոնք իրարմէ կը տարբերին գրեթէ ոչինչ կերպով: Մաշտոցին մէջ կը տեսնենք թէ ինչպէս ամէն դար ձգած է իր յատուկ գրոշմը՝ աւելի կամ նուազ չափով, եւ այսպէս ձեւացած են զանազան ընտանիքներ կամ խումբեր: Նպատակէ չեղած պիտի ըլլանք՝ եթէ ուզենք երկարօրէն ապացուցանել մեր հաստատածը· հոս բաւական է ըսելը թէ Մաշտոցները կարելի է երկու մեծ խումբերու բաժնել· առաջինը՝ որ ամենապարզ եւ համառօտ ձեւն է, եւ որ՝ սկսեալ Թ–Ժ դարերէն մինչեւ ԺԷ–ԺԸ դար պահուած է զանազան ձեռագիրներու մէջ: Ասոնց հետ միասին սկիզբ առած է երկրորդ ընտանիք մը, աւելի ընդարձակ, ճոխ աղօթքներով եւ շարականներով, եւ ասոնց ալ իր կարգին, սկսեալ ԺԱ–ԺԲ դարերէն մնացած է ձեռագիրներու մէջ՝ աւելի քան առաջին խումբը:

Ոսկան վրդ· իր տպագիր օրինակը պատրաստած առեն՝ շատ հաւանաբար տեսած է այս զանազանութիւնը, եւ իր բնագիրը պատրաստելու համար օգտագործած է միայն առաջին խումբի ձեռագիրներէն, ուր ամէն բան պարզ ու համառօտ է, ուր չկան ամենեւին շարականներ ու աղօթքի զանազանութիւններ:

Ուրիշ նկատողութեան կէտ մըն ալ որ կայ՝ հնագոյն խումբի Մաշտոցները ամենեւին չունին հանդստեան շարական-

Ոսկան վրդ· ուզած է առանձին տալ այս 68 էջերը, որովհետեւ ուղղակի կերպով կապ մը չունին Մաշտոցին հետ, եւ ինչպէս պիտենք[2]*, ինչ ինչ օրինակներու մէջ դանց առնուած է՝ առանց խանգարելու Մաշտոցի կազմը: Բայց կայ նաեւ երկրորդ եւ աւելի խոր պատճառ մը՝ որ կը բացատրէ թէ ինչո՛ւ Ոսկան այս հատուածը չէ ուզած որ Մաշտոցին մաս կազմէ, ու տուած է անոր առանձին էջադրութիւն: Այս հարցին պատասխանելու համար պէտք է որոշել թէ Ոսկան վրդ· ի՞նչ բնագիր գործածած է իր տպագիր Մաշտոցին համար: Տարակոյս չկայ որ չէ տեսած 1569ին տպուած Մաշտոցը, եւ կամ եթէ նիւթապէս տեսած ալ ըլլայ, սակայն ոչ մէկ բնագրային նմանութիւն կայ իր տպածին եւ առաջին տպագրուած Մաշտոցը մը· դժբախտաբար իր տպած Մաշտոցը չունի ոչ մէկ յիշատակարան՝ այս ուղղութեամբ մեզի լոյս մը ընծայելու համար, եւ ոչ ալ ուրիշ հրատարակութիւններու յիշատակարաններուն մէջ խօսած է Մաշտոցին մասին· մեզի կը մնայ համեմատութեան դնել իր տպած օրինակը եւ ձեռագիրները՝ որոշ եզրակացութեան մը հասնելու համար:*

Ձեռագիր Մաշտոցներու բնագրային համեմատութիւն մը կատարած առեն՝ որոշ կերպով կարելի է տեսնել հոն ներքին յեղաշրջում մը: Մաշտոցը չի նմանիր ուրիշ ձեռագիրներու, օրինակ՝ Ատուտրիշ ձեռագիրներու, ծաշունչի կամ պատմական գրքի մը, որոնք իրարմէ կը տարբերին գրեթէ ոչինչ կերպով: Մաշտոցին մէջ կը տեսնենք թէ ինչպէս ամէն դար ձգած է իր յատուկ գրոշմը՝ աւելի կամ նուազ չափով, եւ այսպէս ձեւացած են զանազան ընտանիքներ կամ խումբեր: Նպատակէ չեղած պիտի ըլլանք՝ եթէ ուզենք երկարօրէն ապացուցանել մեր հաստատածը· հոս բաւական է ըսելը թէ Մաշտոցները կարելի է երկու մեծ խումբերու բաժնել· առաջինը՝ որ ամենապարզ եւ համառօտ ձեւն է, եւ որ՝ սկսեալ Թ–Ժ դարերէն մինչեւ ԺԷ–ԺԸ դար պահուած է զանազան ձեռագիրներու մէջ: Ասոնց հետ միասին սկիզբ առած է երկրորդ ընտանիք մը, աւելի ընդարձակ, ճոխ աղօթքներով եւ շարականներով, եւ ասոնց ալ իր կարգին, սկսեալ ԺԱ–ԺԲ դարերէն մնացած է ձեռագիրներու մէջ՝ աւելի քան առաջին խումբը:

Ոսկան վրդ· իր տպագիր օրինակը պատրաստած առեն՝ շատ հաւանաբար տեսած է այս զանազանութիւնը, եւ իր բնագիրը պատրաստելու համար օգտագործած է միայն առաջին խումբի ձեռագիրներէն, ուր ամէն բան պարզ ու համառօտ է, ուր չկան ամենեւին շարականներ ու աղօթքի զանազանութիւններ:

Ուրիշ նկատողութեան կէտ մըն ալ որ կայ՝ հնագոյն խումբի Մաշտոցները ամենեւին չունին հանդստեան շարական-

2· Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ· 1512–1800, *Երեւան*, 1963, էջ 21:

ՊԻՐՊ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՄԱՐՏՈՅՑԱՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
Բարոյութիւնք հանապազորդեան եկեղեցեաց Հայաստանեայց· Պաքուանակող եւ Թեանց գլխաւորաց խորհրդանակ սրբազնագործութեանց, և այլոց մասնաւորաց պաշտամանց հաստատեցելոցն հնագունից հրոցն սրբոցառ՝ելս ըստ հոգեկանին հարկաւորութեան. և մարմնակարին պիտանացութեան. սահմանագրեցեալ օժանդակութեամբ հոգւոյն։
սրբոյ։
Տրդատայ Դարաւնի տիրոջ Լիզինայ. և տիրոջ Սուրբ Աստուածոյ.
Ի Հայրապետութիւն Տեառն Յակոբայ Կաթուղիկոսի Սրբոյ Լիզինայ.
Ի ախիւք և սրբազրութեամբ Ոսկանայ վարդապետի և Եպիսկոպոսի Երեւանեցւոյ։
ԴԻՄԱՏԵԼՈԴԵՍԻ
Դիւրոյ փքիչին. 1667· Դեկտեմբերի· 11·
Իսկ ըստ Հայոց· 1116· Դեկտեմբերի· 1·
ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ ՈՍԿԱՆԻ ՄԱՇՏՈՑԻՆ
(Բնկ· մեծ· 12,5×8)

© National Library of Armenia

ներ, զանձեր, տաղեր ու ողբեր, որոնք սկսած ու ծաղկած են ԺԵ–ԺԶ դարուն ու յատուկ են երկրորդ խումբի ձեռագիր Մաշտոցներուն: Արդ, Ոսկան վրդ. իր Մաշտոցին համար հետեւած է հնագոյն խումբի ձեռագիր Մաշտոցներուն, բայց որովհետեւ միւս կողմէ ուզած է ճոխացնել իր տպագրութիւնը՝ քահանայի մը համար անմիջական ու անհրաժեշտ հանդիսական շարականներով, ժողովրդեան սիրելի զանձերով, անցած է երկրորդ խումբի պատկանող Մաշտոցի մը, ու այսպէսով տուած է անոնց առանձին էջադրութիւն, տարբեր քան Մաշտոցինը:

Թէ ո՛րքան հաւատարիմ դտնուած է Ոսկան իր ընտրած բնագրին, դժուար չէ պատասխան մը տալ. սակայն միւս կողմէ, կարելի ալ չէ հոս մանրամասն քննել այս հարցը: Իբր նմոյշ կ՚ուզենք քննել Ոսկանի Մաշտոցի մկրտութեան կանոնը, համեմատելով զայն՝ ընդհանուր կերպով՝ Ս. Ղազարի հնագոյն խումբի պատկանող ձեռագիր Մաշտոցներուն հետ:

Կանոնին մէջ երկու բան պէտք է դանդաղանել, խորագիր եւ աղօթ–քարոզներ: Ոսկան ընդհանրապէս հաւատարիմ հետեւող մը եղած է ձեռագիրներու խորագրին, բայց շատ տեղեր ալ ինք իր կողմէ յօրինած է այնպիսի բաներ՝ որոնց ոչ մէկ ձեռագրի մէջ կարելի է հանդիպիլ: Անշուշտ Ոսկան այս միջոցին դիմած է, որովհետեւ չէ ունեցած ձեռքին տակ բաղմութիւն մը ձեռագիրներու՝ ընտրելու համար այն որ համաձայն էր իր դատողութեան, եւ որով, հոն ուր յարմար չէ տեսած՝ փոխած է կամայական կերպով: Այսպէս, առձեռն ունենալով Ս. Ղազարի շուրջ հարիւրի հասնող ձեռագիր Մաշտոցները, կը տեսնենք որ ոչ մէկը անոնցմէ ունի Ոսկանի դրած վերնագիրը «Կանոն մկրտութեան յորժամ զամենայն քրիստոնէից տղայս կամին մկրտել». ընդդծուած բառերը համաձայն չեն Մաշտոցի հոգիին՝ որ ընդհանրապէս կը դնեն «Կանոն մկրտութեան յորժամ կամիցին քրիստոնեայ առնել (մկրտել)», կամ «Կանոն մկրտութիւն առնելոյ», կամ «Կանոն լուսաւոր մկրտութեան» եւ կամ լոկ «Կանոն մկրտութեան»:

Նմանապէս էջ 18ի խորագիրը կը դրէ. «Եւ չափ հասակացն ասի սաղմոս ի թիւ 24, Առ քեզ Տէր. 25, Դատ արա. 50, Ողորմեա ինձ»: Ոսկան վրդ. կամայական կերպով դրած է այս զանազանութիւնը, պահանջելով որ մեծահասակ երախային մկրտութեան ատեն ըսուին երեք սաղմոսներ, մինչ իրականութեան մէջ՝ երեք սաղմոսները մկրտութեան կանոնին էական մաս կը կազմեն, եւ ոչ մէկ ձեռագիր մեծահասակի կամ փոքրահասակի զանազանութիւն կը դնէ:

Նկատելի է նաեւ որ Ոսկան վրդ. էջ 28ի մէջ զանց ըրած է մկրտեալին զգեստաւորման աղօթքը եւ անոր հետեւող խորագիրը, որ կ՚ըսէ. «Յետ այսորիկ հանէ (քահանայն զմկրտեալն) ի բեմն եւ երկրպագեցուցանէ առաջի սրբոյ սեղանոյն եւ երիցս անդամ համբուրիւ յերեսին կողմանս եւ ապէ զաղօթս»[3]: Ոսկան վրդ.ի Մաշտոցին մէջ կայ զգեստաւորման խորագիրը «Եւ ապա զգեցուցանէ եւ պսակէ». և այս խորագրին կը հետեւի երկրպագութեան աղօթքը, բան մը որ անհաշտ է: Շատ հաւանաբար Ոսկան զանց ըրած է խորագիրը՝ անգործնական ըլլալուն համար, զուցէ իր ատեն ալ չէր պահուեր այս սովորութիւնը, եւ կամ չէ ուզած չափազանց ծանրաբեռնել կանոնը, սակայն չէ ալ ուշ դարձուցած որ ընտրած խորագիրը եւ աղօթքը համաձայն չեն իրարու: Հաւանաբար նոյն այս չծանրաբեռնելու փափաքէն՝ դուրս ձգած է էջ 26ի «Աստուած որ մեծդ ես» աղօթքին առաջին մասը[4]:

Նկատմամբ աղօթքներուն ալ կարելի է նոյն դիտողութիւնը ընել՝ ինչ որ ըսինք խորագիրներուն համար: Ոսկան ջնջած է կրցածին չափ հաւատարիմ դտնուիլ աղօթքներու բնագիրներուն, շատ անդամ յստակելով մութ մնացած կէտերը, երբեմն իր կողմէ աւելցնելով կամ պակսեցնելով բառեր. սակայն, ամէն անդամ չէ յաջողած իր ձեռնարկին մէջ. իբր նմոյշ յիշենք մէկ քանին միայն: Էջ 19ի աղօթքին մէջ «ամենայն լեղու խոստովանեսցի եթէ տէր է Յիսուս Քրիստոս ի փառս Աստուծոյ Հօր եւ սուրբ Հոգւոյն», իր կողմէ աւելցուցած է ընդդծուած բառերը:

Ընդհանրապէս հնագոյն խումբի պատկանող Մաշտոցները, որոնց հետեւած է Ոսկան, Դրոշմի համար կը յիշեն ինը ընդպայարանքներ. յետագայ դարերուն աւելցուցած է նաեւ «Զթիկունսն ասելով. Ի թիկնամէջս իւր ընկալցի զքեզ ի հովանի թեւոց նորա յուսասցին». զարմանալի է որ Ոսկան որդեգրած է այս հատուածն, հաւանաբար հետեւելով իր ժամանակի սովորութեան: Էջ 29ի մէջ աղօթքը պակասաւոր է. «Փառք քեզ թագաւոր անպակասաւոր է. «Փառք քեզ թագաւոր անմահ... հաղորդելով արժանաւորութեամբ մահ... հաղորդելով արժանաւորութեամբ մարմնոյ եւ արեան միածնի քո. եւ արդ, Տէր, պահեա զսա սրբութեամբ Հոգւոյդ սրբոյ». ընդդծուած բառերը դուրս ձգած է Ոսկան, որով իմաստը կը մնայ կիսատ:

Վերջին անդրադարձութիւն մը ալ կ՚ուզենք ընել՝ նկատմամբ Ոսկանի Մաշտոցին մէջ գտնուող Ս. Գրքի հատուածներուն: Ոսկան վրդ. իր Աստուածաշունչի Հին Կտակարանը տպած էր արդէն՝ երբ ձեռնարկած է Մաշտոցի հրատարակութեան. իսկ Նոր Կտակարանի տպագրութիւնը կարելի է ժամանակակից նը-կատել Մաշտոցին: Բանասէր Սուրէն Քոլանջեան շատ դեղեցիկ եւ դիտական կերպով ցոյց տուած է[5] թէ Ոսկան ինչ ձեւով եւ միջոցներով պատրաստած է Աստուածաշունչի բնագիրը: Զարմանալի է, սակայն, որ Ոսկան Մաշտոցի հրատարակութեան մէջ, հոն ուր պէտք էին մէջ բերուիլ Հին ու Նոր Կտակարանէն հատուածներ, չէ ուզած հետեւիլ իր երկար յոդնութիւններով պատրաստած Աստուածաշունչի բնագրին, այլ հետեւած է առձեռն ունեցած ձեռագիր Մաշտոցի Ս. Գրքի հատուածներուն, որոնք այնքան ուղիղ ու խնամուած չեն: Առեղծուած մըն է, որ անբացատրելի կը մնայ մեզի: Հոս կը մէջբերենք Եղեկիէլի մարգարէութենէն հատուած մը (ԼԶ. 25–29), նախ դնելով Ոսկանի Աստուածաշունչի, եւ ապա Ոսկանի Մաշտոցի (էջ 21–22) բնագիրները.

3. Ձեռ. Ս. Ղազարու, թիւ 457, թղ. 75ա:
4. Մաշտոց. Վենետիկ, 1840, էջ 27:

5. «Էջմիածին». 1966. ԺԱ–ԺԲ. էջ 98–129:

Ոսկանի Աստուածաշունչ

Եւ ցանեցից ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց եւ յամենայն կռոց ձերոց սրբեցից զձեզ: Եւ տացս ձեզ զսիրտ նոր եւ զոգի նոր տացս ի ձեզ. եւ հանիցս զսիրտն քարեղէն ի մարմնոյ ձերոց եւ տացս ձեզ զսիրտ մարմնեղէն: Եւ զոգի իմ տացս ձեզ. եւ արարիցս զի յարդարութիւնս իմ գնայցէք եւ զիրաւունս իմ պահիցէք եւ առնիցէք զնոսա: Եւ բնակիցիք յերկրին՝ զոր զոտեաս հարցն ձերոց. եւ եղիցիք ինձ ի ժողովուրդ եւ ես եղէց ձեզ Աստուած:

Ոսկանի Մաշտոց

Այսպէս ասէ Տէր. եւ ցանեցից ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց եւ յամենայն կռոց ձերոց սրբեցից զձեզ: Եւ տացս ձեզ սիրտ նոր եւ զոգի իմ նորոգեցից ի ձեզ. եւ հանիցս զսիրտ քարեղէն ի մարմնոյ ձերոց եւ տացս ձեզ սիրտ մարմնեղէն եւ զոգի իմ նորոգեցից ի ձեզ. եւ արարիցս զի յարդարութիւնս իմ գնասջիք եւ զպատուիրանս իմ պահեսջիք եւ առնիցէք զնոսա: Եւ բնակեսջիք յերկրին՝ զոր երդուայ հարցն ձերոց. եւ եղիցիք իմ ժողովուրդք եւ ես եղէց ձեզ Աստուած:

© National Library of Armenia

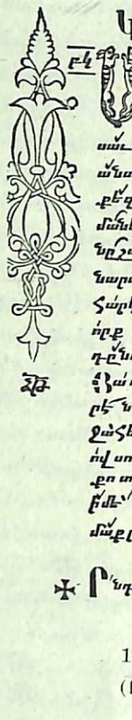

Կանոն Ա Էջերորդի Աւուրն Օրհ։

Եպատրամն կառք անքննելի Խորհրդոյն ընդունարան ով սո՛ւրբ քա՛ռաթեւ. Ի՜՛ սա՛ռնաթեւից յանդիմանելոց սրբեցիր անտեսաբար՝ պատուեա՛ Ի՜՛ Ն. քեզ երկրպագեմք յոգնութեամբ ժամանեա՛ յանձ՛ ի՜՛ ներքոյ անպարտելի զորութեան ընդունարան ով սո՛ւրբ քա՛ռաթեւ. Ի՜՛ յամ հարկութիւն ապրստամբիցն Երեւեցար. որք ինքն ահիւ սարսեալ գողան Լա՛ն դ՝ընդասո՛ յզ կրնչի՜՛ Ն. քեզ Եր։ Ցառաջագոյն տեսեալ զքեզ մարգարէ՝ զաքաջն ա. աշտանակ ոսկի եօթնա ջահեան լուսով պայծառացեալ յերկրի ով սո՛ւրբ քա՛ռաթեւ. Ի՜՛ Ի՜՛ Ի՜՛ քեզ Երկրպագ քո տարածեալ անմեւթ գոյն գայացեալ ի՜՛ ՐՔՇՆՈՒԹԻՒ՝. Լա՛ղէերահոս կողեւ՝ մաքրեաց զաղտեղութիւն ա՛՛ զգի՜՛ մարդկա՜՛ Ն. քեզ Երկրրդ։

Ընդ երանելոյն քոյթաղմանէ՝ ով սո՛ւրբ

22 Եբ 504 քա՛ռա՛

1664 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՇԱՐԱԿԱՆԸ
(Բնկ. մեծ. ներքին 7,5×12)

Մեր ներկայ Մաշտոցը, ինչպէս յիշեցինք վերեւ, երկրորդ տպագրուած Մաշտոցն է, եւ որ անմիջական ապերս ունի Մաշտոցի երրորդ տպագրութեան հետ։ 1673 Փետր. 18ին Ոսկան վրդ. նամակ մը կ՝ընդունի էջմիածնի աթոռակալ Սահակ վրդ.էն, որ կը յանձնարարէ տպել Մաշտոց մը[6]։ Այս նամակին մէջ՝ Սահակ վրդ. ոչ մէկ յիշատակութիւն կ՝ընէ Ոսկանի տպած Մաշտոցին մասին, որ վեց տարի առաջ արդէն լոյս տեսած էր. մանաւանդ թէ կը խնդրէ որ խոկոյն ձեռնարկուի տպագրութեան։ Սահակ վրդ.ի լռութենէն չենք կրնար եզրակացնել թէ տեսած չէր Ոսկանի Մաշտոցը։ Սահակ վրդ.ի առաջարկը սովորական Մաշտոց մը տպելու մասին չէ, այլ «տաեան Մաշտոց» մը, որ պիտի պարունակէր բոլոր կանոնները եւ օրհնութիւնները անխափան։ Ոսկան վրդ. հաւանաբար ինքը յղացած էր այս գաղափարը, եւ կարենալ գործադրելու համար՝ դիմած էջմիածին, Յակոբ կաթողիկոսին, խնդրելով ոչ միայն դրամական օժանդակութիւն, այլ նաեւ «տաեան Մաշտոց»ի մը օրինակը։ Մեր այս ենթադրութիւնը կը հիմնուի Ոսկանի վերոյիշեալ ստացած նամակէն։ Կաթողիկոսը անձամբ չէ գրած այս նամակը, այլ գրել տուած է աթոռակալին, եւ ստորեւ տուած է իր հաւանութիւնը։ Սահակ վրդ. կը գրէ. «Ահա Մաշտոց մի ուղարկեցաք, զի թերեւս ձեռնտուութեամբ Տոլմաթաւորաց Խաչանց տպագրեսցես»։ Նամակին վերջաւորութեան Սահակ վրդ. կրկին կը դառնայ գրամական խնդրին, ու յետ մխիթարելու Ոսկանը՝ կը գրէ. «Այս տպագրութիւն ի Խաչոց ձեռնտուութիւն տպասցան գրեցինք, զորս հարկեաց Վեհն (= Յակոբ Կաթողիկոս) իւրեանց խարճին հոգալ զայդ տպագրութիւն»։ Յակոբ կաթողիկոսի առ Սահակ ուղղած երկտողին մէջ՝ մեզ կը հետաքրքրէ հետեւեալը. «Մաշտոցն որ ուղարկէք Ոսկան վրդ.ին, գրէք. Լուաք թէ առ քեզ Մաշտոց չկայ, ահա առաքեցի»։ Կաթողիկոսին երկտողէն վերջ՝ կրկին անդամ կը գրէ Սահակ վրդ. աւելի մանրամասնելով մեզ հետաքրքրող նիւթը. «Ահա սուրբ էջմիածնի տաճնի Մաշտոցն ուղարկեցինք առ քեզ»[7]։

Սահակ վրդ.ի գրեթէ ամբողջ նամակը կը դառնայ տպագրուելիք Մաշտոցին ունենալիք յատկութիւններուն շուրջ. կը աբուի լիալի իշխանութիւն Ոսկան վարդապետի՝ համառօտելու եւ ձեւի դնելու, «ըստ որում գիտես՝ գաւելորդն եւ դանպիտանն թողցես ի բաց... եղեւ հրաման ի Հոգեւոր Տեառնէն, զի ըստ խոհեմականութեան՝ մեծաւ զգուշութեամբ... ի գայդ ենթադատութեան յանձն եղեւ ի Հոգեւոր Տեառնէ՝ ձեռնամուխ լինել ամենայնի»։

Ոսկան վրդ. չի կրնար գործադրել Կաթողիկոսին փափաքը, որովհետեւ նամակը ստանալէն տարի մը ետք, այսինքն 1674ին կը վախճանի։ Գործին գլուխ կ՝անցնի Ոսկան վրդ.ի քրոջ որդին՝ Սողոմոն, Ոսկանի եղբօր՝ Աւետիսի հետ.

6. Նամակին օրինակը տես տստ, Բզմ. 1966, էջ 302–304։
7. Անդ։

եւ իրապէս, 1676 թուականին, Մարսիլիոյ մէջ կը տպուի Մաշտոց մը, «ի տպարանի սրբոյ էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի զօրավարին... արդեամբ եւ ծախիւք Աւետիսի և Սողոմոնի պաշտօնատարի»։ Այս երրորդ տպագրութիւնը ունի յառաջաբան մը, ուր կը ծանուցուի հրատարակութեան շարժառիթը. «Վասն սրբոյ եկեղեցեաց միշտ հարկաւորութեանց յողնայօժար բարձանօք փափագեցեալ ամէն երջանկի հօրն Հայաստանեայց տեառն Յակոբայ ամենայն Հայոց Դիտապետի. չորիւք ամօք վանքաւ գրեալ էր առ բազմաշխատ եւ սիրելի աշակերտն իւր տէր Ոսկան աստուածարան վարդապետն։ Տպել զսա անյապաղ ըստ բաւելոյ կարողութեանն իւրոյ, օժանդակութեամբ Աստուծոյ եւ ձեռնտուութեամբ քրիստոսասէր վաճառականաց»։ Ինչպէս կը տեսնուի, Սողոմոն տեսած է Ոսկանի գրուած նամակը, եւ Կաթողիկոսը գոհ ձգելու համար՝ ձեռնարկած է գործի։

Եթէ համեմատելու ըլլանք Սողոմոնի եւ Ոսկանի տպած Մաշտոցները, պիտի տեսնենք թէ Սողոմոն որքան հաւատարիմ հետեւող եղած է Ոսկանի. բնագրային տեսակէտով՝ ոչ մէկ զանազանութիւն կայ երկուքին միջեւ. գրերու ձեւերը, տողերը, տողազարձները, էջագրութիւնը, գրքին ծաւալը ցոյց կու տան թէ երրորդ տպագրութիւնը խղճամիտ կերպով օրինակուած է երկրորդէն, այնքան որ հաւանցի ակնարկով մը կարելի է նոյն բեւանցի ակնարկով մը կարդալ եւ տեսնել ոչ մէկ զանազանութիւն՝ իսկ չտեսնել ոչ մէկ զանազանութիւն՝ երկուքին միջեւ։ Տարբեր են միայն կիրակարանները, լուսանցազարդերը եւ սմիւս փոքր զարդերը. նոյնպէս Սողոմոնեան օրինակին մէջ դուրս ձգուած են «Կանոն երկրորդ ամուսնութեան» եւ Ոսկանի Մաշտոցի 297–304 էջերը։

Սողոմոնեան Մաշտոցի հրատարակութեան պարագաները մութ կը մնան մեզի։ Կ՝երեւի թէ Ոսկանի տպագրութիւնը արդէն իսկ սպառած էր, որ Սողոմոն կը ստիպուի ուրիշ տպագրութիւն մը ընել՝ ինը տարի վերջ (1667–1676)։ Սողոմոն գործի սկսած է Կաթողիկոսին համար. գիտէ, սակայն, թէ Կաթողիկոսը ոչ թէ որեւէ Մաշտոցի, այլ ատեան Մաշտոցի մը տպագրութիւնը կ՝ուզէ, աւելցնելով հոն՝ հիւանդներու օծումը, քահանայական դասի երեք կարգերու թաղումները եւն. եւն.։ Իր այս գիտակցութիւնը կը տեսնուի նոյն ինքն հեղինակին յառաջբանի վերջաւորութենէն, ուր կը գրէ. «Զեռն արկաք առ ի տպել վայելչապէս ակն ունելով բարեպէս կատարման, նախ զփոքր Մաշտոցն եւ ապա զկատարեալ բունն՝ ըստ հրամանի հոգեւոր տիրին»։ Սակայն Սողոմոն բախտը չ՝ունենար իրագործելու Կաթողիկոսին եւ իր ծրագիրը, ու «տաեան Մաշտոց»ը կը մնայ անտիպ։

Մենք յարգանքով կը խոնարհինք, այս պատուական ու արժէքաւոր հրատարակութիւններու 300ամեակին առիթով, անոնց ժրաջան հրատարակիչներու յիշատակին, Ոսկան վրդ.ի եւ իր արժանաւոր հետեւորդներու անյայտ շիրիմներուն գրհեւորդներու անյայտ շիրիմներուն գրհեւորդներու անյայտ շիրիմներուն գրհ